

ΦΩΣ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΦΩΣ

Η μετάφραση της Αντιγόνης του Σοφοκλή από τον Χέλντερλιν

31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2024

ΓΕΛ ΑΥΛΩΝΑΡΙΟΥ
Αυλωνάρι, Εύβοια

Αξιότιμες και αξιότιμοι σύνεδροι,

Επιτρέψτε μας να ευχαριστήσουμε τους διοργανωτές του συνεδρίου που μας δίνουν την ευκαιρία να αναφερθούμε στη διαχρονική επίδραση της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας στον δυτικό πολιτισμό, καθώς πολλά από τα έργα έχουν μεταφραστεί σε ξένες γλώσσες και δυτικοί στοχαστές έβρισκαν σε αυτά αστείρευτη πηγή σκέψεων για τη μοίρα του ανθρώπου και τη φύση της τέχνης. Στην παρούσα εργασία, κάνουμε απόπειρα να ρίξουμε φως στη μετάφραση της Αντιγόνης του Σοφοκλή από τον Γερμανό ποιητή Friedrich Hölderlin.

Η Αντιγόνη μεταφράστηκε τον 16ο αιώνα. Από το 1800 πολλοί έδωσαν τη δική τους ερμηνεία σεβόμενοι περισσότερο ή λιγότερο το πρωτότυπο. Κατά τον Σέλλινγκ το έργο του Σοφοκλή παραμένει «το πραγματικό αποκορύφωμα της δραματικής τέχνης». Στη μετάφραση του Φρίντριχ Χέλντερλιν, ένα από τα αριστουργήματα της μοντέρνας φιλολογίας, στηρίχτηκε ο Μπρεχτ, όταν ανέβασε το 1948 την ομώνυμη παράσταση.¹

Ο Γερμανός λυρικός ποιητής **Γιόχαν Κρίστιαν Φρήντριχ Χέλντερλιν** (1770 -1843), με το έργο του γεφυρώνει την κλασική σχολή στη λογοτεχνία με τη ρομαντική. Σπούδασε Θεολογία στο Τύμπινγκεν. Εκεί γνώρισε τον Νόιφερ, από τη μητέρα του οποίου πληροφορήθηκε για το δράμα της υπόδουλης Ελλάδας. Με το επιστολικό μυθιστόρημα «Υπερίων», είναι ο πρώτος Ευρωπαίος που υποστήριξε την ελληνική ανεξαρτησία. Ηρθε σε επαφή με τον Χέγκελ και τον Σίλλερ. Η γνωριμία και ο έρωτας με τη Σουζέττε Γκόνταρντ, σημάδεψε τη ζωή και την ποίησή του. Η είδηση του θανάτου της κλόνισε τη διανοητική υγεία του. Μεταφέρθηκε σε φρενολογική κλινική αλλά ο Τσίμμερ τον περιέθαλψε στο σπίτι του, μέχρι τον θάνατό του.²

Μετάφρασε την Αντιγόνη το 1804, με σκοπό να ζωντανέψει στη φωτισμένη ψυχή «τον χρυσό αιώνα της αλήθειας και της ομορφιάς, την Ελλάδα», υπό την επίδραση της ρήσης του Βίνκελμαν ότι μιμούμενοι τους Αρχαίους θα γίνουν αμίμητοι. Η μετάφραση αυτή, που υποτιμήθηκε από τον Γκαίτε, θεωρείται από τον Ράιχαρτ "η υψηλότερη ποίηση...". Σύμφωνα με τον Στάινερ, ο Χέλντερλιν ριζοσπαστικοποιεί τα λεκτικά και συντακτικά μέσα, με αποτέλεσμα ο εξωτερικός κοινός λόγος να αποκτά εσωτερική συνοχή ομάδων από μεταφορές και εικόνες, κάνοντας το έργο πρωταρχική πηγή του μοντερνισμού. Στη

¹ ΑΘΗΝΑ ΡΗΓΑ

² ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ

μετάφραση αυτή βασίστηκε ο Hegel, όταν αποκαλεί την Αντιγόνη «ένα από τα υψηλότερα και τα πιο ολοκληρωμένα... έργα τέχνης...».³

Πώς αποδίδει ο Χέλντερλιν το νόημα του έργου του Σοφοκλή; Πώς ερμηνεύει τους χαρακτήρες της Αντιγόνης και του Κρέοντα και τη σύγκρουσή τους;

Σε μια πρώιμη περίοδο του κλασικού ιδεαλισμού, αποδίδει το ελληνικό πρωτότυπο πιστά αλλά και ελεύθερα, επιδιώκοντας να φαίνεται στο γερμανικό κείμενο το νόημα των Ελλήνων. Σε δεύτερο επίπεδο μεταφράζει κυριολεκτικά, εξαιρτικίζοντας τη γερμανική γλώσσα. Σε τρίτο επίπεδο, ενσαρκώνει την ανθρώπινη κατάσταση σε φυσικό, πολιτικό και θρησκευτικό πλαίσιο. Μεταφράζοντας κατά γράμμα, διατηρώντας το μέτρο και σεβόμενος την ελληνική προσωδία, ρίχνει το βάρος στην πολιτική και θρησκευτική ερμηνεία του έργου. Η πλοκή παραμένει πιστή στη σοφόκλεια τραγωδία.

4

Η χρονική απόσταση ανάμεσα στην Ελλάδα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα και στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα αποκτά τελεολογικό χαρακτήρα, καθώς μετασχηματίζεται το πρωτότυπο από στοχασμούς μεταγενέστερων χρόνων. Με βάση την αντίθεση ανάμεσα στο ελληνικό και το εσπέριο, μεταφράζει τον Σοφοκλή απελευθερώνοντας τα νοήματά του και αναδεικνύοντας τις πνευματικές ανάγκες της εποχής του ρομαντικού ποιητή, που είναι ο *βίαιος* δημοκρατικός λόγος του Ναπολέοντα. Το έργο του Χέλντερλιν είναι η τραγωδία της μετάβασης από την αρχαιότητα στη νεωτερικότητα.⁵

Τονίζει τον αγώνα της Αντιγόνης εναντίον ενός καθεστώτος στο όνομα του Θεού, ανυψώνοντάς τη σε σύμβολο αντίστασης και υπέρμαχης της Δημοκρατίας. Διαβάζοντας τι κρύβεται πίσω από τα λόγια και τις πράξεις των προσώπων, ταυτίζεται με τους τραγικούς ήρωες στη σύγκρουσή τους με τους θεούς και τη μοίρα, την αναπόφευκτη πτώση τους. Πεπρωμένο του είναι να βιώσει την κατακρήμνιση και από εκεί να περάσει στο εσωτερικό φως. Ο θάνατος της Διοτίμας ήταν ένα θεϊκό σχέδιο που τον δοκιμάζει. Ο Χέλντερλιν θέλει τον δάσκαλο τυφλό, όπως το πρότυπό του, ο Όμηρος, για να βλέπει ενορατικά. Γράφοντας την *Αντιγόνη* του «χτυπημένος από τον Απόλλωνα», οδηγείται στην τύφλωση, Umnachtung, με οδηγό τη Διοτίμα.⁶

³ ΝΤΟΥΡΑ ΜΕΝΙΚΗ

⁴ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ ΝΙΚΗ

⁵ ΡΗΓΚΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ

⁶ ΜΠΟΤΗ ΣΜΑΡΑΓΔΑ

Παρουσιάζουμε ορισμένα χωρία, ξεκινώντας με τους πρώτους δέκα στίχους του Προλόγου.

Antigonä:	ANTIFONH	ANTIFONH
Gemeinsamschwesterliches, o Ismenes Haupt, Weißt Du etwas, das nicht der Erde Vater Erfuhr, mit uns, die wir bis hieher leben, Ein Nennbares, seit Oedipus <i>gehascht</i> ward? Nicht eine traur'ge Arbeit, auch kein Irrsaal, Und schändlich ist, und ehrlos nirgend eines, das ich in Deinem, meinem Unglück nicht gesehn. Jetzt aber, ahnest du das, was der <i>Feldherr</i> <i>Uns kundgethan</i> , in offner Stadt, so eben? Hast du gehört es? oder weist du nicht, Wie auf die Lieben kommt Feindesübel?»	ὦ κοινὸν αὐτάδελφον Ἰσμῆνης κάρα, ἄρ' οἶσθ' ὅ τι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίου κακῶν ὅποιον οὐχὶ νῦν ἔτι ζῶσιν τελεῖ; οὐδὲν γὰρ οὔτ' ἀλγεινὸν οὔτ' ἄτης ἄτερ οὔτ' αἰσχρὸν οὔτ' ἄτιμόν ἔσθ', ὅποιον οὐ τῶν σῶν τε καμῶν οὐκ ὅπωπ' ἐγὼ κακῶν. καὶ νῦν τί τοῦτ' αὖ φασι πανδήμῳ πόλει κήρυγμα θεῖναι τὸν στρατηγὸν ἀρτίως; ἔχεις τι κείσῃκουσας; ἢ σε λανθάνει πρὸς τοὺς φίλους στεύχοντα τῶν ἐχθρῶν κακά;	ὦ αγαπημένη αὐταδερφή μου Ἰσμῆνη, ξέρεις ποῖό τάχ' ἀπ' τα κακά, που ο Οιδίπους μας ἀφησε κληρονομιά, να μένει που ο Δίας να μην το ἔστειλε στις δυο μας που εἴμαστε ἀκόμα στη ζωή; Γιατί κανένα πόνο και καμιά κατάρρα, καμιά ντροπή κι οὔτε καμιά ατιμία δεν εἶδα ἐγὼ να λείψει ἀπ' τις δικές σου κι ἀπ' τις δικές μου συφορές. Και τώρα τί ἔναι αὐτή πάλι ἡ προσταγή, που λένε πως ὅτι και διαλάλησε στη χώρα και σ' ὅλους τους πολίτες ο ἀρχοντάς μας; Ξέρεις κι ἀκουσες τίποτα; ἢ δεν ἔχεις εἶδηση πάρει πως κακό ετοιμάζουν για τους αγαπημένους μας οἱ ἐχθροί μας;

		Μετάφραση Γρυπάρη Ι.

Στην ορθογραφία του ονόματος *Antigonä* μεταμορφώνει το > (eta) στον ήχο >ä<, δίνοντας προφορά, ένα σημάδι στο όνομα, που αποτελείται από την πρόθεση anti (αντί) και το ουσιαστικό goni (γέννηση, γενιά). Το επίθετο *Gemeinsamschwesterliches* συνενώνει οπτικά, ακουστικά και σημασιολογικά όλες τις δηλώσεις της αδελφότητας, της κοινής μοίρας και του δεσμού αίματος. Η καθαρή κυριολεξία ο *Ismenes Haupt* δείχνει ότι στο κεφάλι της Ισμήνης στρέφεται η Αντιγόνη για να απευθύνει τη μοιραία έκκληση. Αποδίδει τη λέξη Ζευς περιφραστικά, ως der Erde Vater (πατέρας της γης), που, αντίθετα από τον Σοφόκλειο Δία, ριζώνει στη γενέθλια γη, τονίζοντας τους δεσμούς των Γερμανών με τη χώρα τους. Ως γήινος ο ίδιος εκτίθεται στο απολλώνειο φως και αντλεί ποιητική έμπνευση. Ο der Erde Vater γίνεται ένας Θεός που παραπέμπει στις πρωτόγονες δυνάμεις της δικαιοσύνης που κατοικούν στο χθόνιο βασίλειο. Αποδίδει περιφραστικά τα ονόματα, διότι δεν θα γίνονταν κατανοητά στην εποχή του.⁷

Ο Πούχνερ υποστηρίζει ότι η αρχαϊκή μεταγλώττιση του Χέλντερλιν έχει πραγματολογικά και γλωσσικά σφάλματα, τα οποία ο Σταμπουλού αποδίδει στα εκδοτικά, τυπογραφικά λάθη και στην ελλιπή γνώση της ελληνικής από τον ποιητή. Ο Σοφοκλής μνημονεύει την κληρονομιά της ατίμωσης που έλαβαν οι δυο αδερφές από τον Οιδίποδα. Με το ρήμα haschen (από τότε που επιτέθηκαν στα κρυφά στον Οιδίποδα), η Αντιγόνη του Χέλντερλιν θεωρεί τον πατέρα της είναι αθώο, που παγιδεύεται σε ενέδρα. Η αναφορά στον Κρέοντα ως *Feldherr* είναι σοφοκλεία. Είναι ο στρατηγός που πήρε την εξουσία βίαια και ανέλαβε ιερατικά καθήκοντα, όπως υποδηλώνει ο όρος *Uns kundgethan*. Με τον πληθυντικό uns (εμάς) η εντολή του Κρέοντα απευθύνεται σε ολόκληρο τον οίκο του Οιδίποδα. Με τη λέξη Feindesübel, το εχθρικό κακό που βαδίζει στους αγαπημένους (die Lieben), δίνεται εντονότερη σωματική χροιά σε σχέση με την αφηρημένη ρήση του ελληνικού πρωτοτύπου.⁸

Όταν ανακοινώνει η Αντιγόνη στην αδερφή της την απόφαση να θάψει τον Πολυνείκη, μεταφράζει «μιλώ γι' αυτόν τον αδελφό, τον δικό σου και τον δικό μου» (Von dir und mir mein ich), τονίζοντας ρητορικά την ταυτόχρονη ενότητα και την ψυχολογική διαφορετικότητα της συγγένειας. Αποδίδοντας την απάντηση της Ισμήνης «ω σχετλία» – που δείχνει το άκαμπτο πείσμα και τις συμφορές- με το

⁷ ΝΤΟΥΣΛΑΤΖΗ ΕΛΕΝΑ

⁸ ΝΤΟΪΜΑ ΜΑΡΙΑ

αιχμηρό επίθετο verwildert, που σημαίνει αυτόν που συμπεριφέρεται σαν αγρίμι, η Ισμήνη προοικονομεί τη «μοναχική έρημο», όπου θα βρεθεί η αδερφή της.

ΑΝ. τὸν γοῦν ἐμὸν καὶ τὸν σόν, ἦν σὺ μὴ θέλῃς
ἀδελφόν· οὐ γὰρ δὴ προδοῦς· ἄλώσομαι.

ΙΣ. ὦ σχετλία, Κρέοντος ἀντειρηκότος;

ΑΝΤ. Ναι, τον αδερφό μου
και τον δικό σου, αν εσύ δε θέλεις·
γιατί κανένας δε θα πει για μένα
πως τον πρόδωσα εγώ.

ΙΣΜ. Δυστυχισμένη, μόλο που το 'χει ο Κρέοντας εμποδίζει;

Ο στίχος 73 περιέχει εκφράσεις έρωτα και η γλώσσα της Αντιγόνης έχει ελευθεριότητα. Στη φράση «όταν με ιερότητα θα το έχω εκπληρώσει», δίνεται το αξίωμα του Αντίθεου.

φίλη μετ' αὐτοῦ **κείσομαι**, φίλου μέτα, ὅσια πανουργήσας' (μαζί του, σ' αγαπημένον πλάι
αγαπημένη θα κείτομαι, για τ'άγιο αυτό μου κρίμα·)

Lieb werd ich bei ihm liegen, bei dem Lieben(γεμάτη αγάπη θα πλαγιάσω πλάι του, στο πλευρό
του αγαπημένου μου), wenn Heiligs ich vollbracht (όταν με ιερότητα θα το έχω εκπληρώσει)

Σχετικά με τον Χορό, ο Χέλντερλιν θεωρεί ότι ενσαρκώνει το θείο στον βαθμό που παρίσταται στις ανθρώπινες συγκρούσεις. Η λέξη «δεινά» στην αρχή αποδίδεται με το ουσιαστικοποιημένο επίθετο Ungeheuer, που σημαίνει «το τερατώδες» και παραπέμπει στην Αντιγόνη όταν αναλαμβάνει τον ρόλο του Αντίθεου.⁹

Οι όροι νόμους, χθονός, θεών, αποτελούν τα στοιχειώδη σωματίδια της φιλοσοφικο-πολιτικής ύλης στη Δύση. Οι νόμοι προσβάλλονται από τα επινοήματα των ανθρώπων, με αποτέλεσμα, ο υψηλά ιστάμενος δημόσιος άνδρας Κρέοντας αλλά και η Αντιγόνη, που θα της αφαιρεθεί το δικαίωμα του πολίτη, να οδηγηθούν στην καταστροφή.¹⁰

πολλὰ τὰ **δεινὰ** κούδ' ἐν ἄν-
θρώπῳ δεινότερον πέλει·
τοῦτο καὶ πολιοῦ πέραν
πόντου χειμερίῳ νότῳ

⁹ ΡΗΓΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ

¹⁰ ΤΣΟΥΡΤΟΣ ΒΑΣΙΛΗΣ

χωρεῖ, περιβρυχίοισιν
περῶν ὑπ' οἴδμασιν, θεῶν
τε τὰν ὑπερτάταν, Γᾶν
ἄφθιτον, ἀκαμάταν, ἀποτρύεται,
ἰλλομένων ἀρότρων ἔτος εἰς ἔτος, ἵππειῳ γένει πολεύων.

.....

σοφόν τι τὸ μηχανόεν τέχνας ὑπὲρ ἐλπίδ' ἔχων
τοτὲ μὲν κακόν, ἄλλοτ' ἐπ' ἐσθλὸν ἔρπει.

νόμους παρείρων **χθονὸς**

θεῶν τ' ἔνορκον δίκαν

ὕψιπολις·

Στο δεύτερο επεισόδιο, η Αντιγόνη παραδέχεται την πράξη της στον Κρέοντα.

Kreon: Was wagtest du, ein solch Gesetz zu brechen? Antigonä: Darum. <i>Mein Zeus</i> berichtete mirs nicht; Noch hier im Haus das Recht der Todesgötter, Die unter Menschen das Gesetz begränzet; Auch dacht' ich nicht, es sei dein Ausgebot so sehr viel, <i>Daß eins, das sterben muß,</i> die <i>ungeschriebnen</i> drüber Die festen Satzungen im Himmel brechen sollte. Nicht heut' und gestern nur, die leben immer, Und niemand weiß, woher sie sind gekommen.	KΡ. καὶ δῆτ' ἐτόλμας τούσδ' ὑπερβαίνειν νόμους; ΑΝ. οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε, οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη τοιούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ᾠρίσεν νόμους, οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ῥόμην τὰ σὰ κηρύγμαθ' ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῇ θεῶν νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν. οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεὶ ποτε ζῆ ταῦτα, κοῦδεις οἶδεν ἐξ οὔτου ἴφάνη.	KΡΕ. Καὶ τόλμησες λοιπὸν νὰ παραβεῖς αὐτὸ τὸ νόμο; ΑΝΤ. Ναι, γιατί δεν ἦταν ὁ Δίας που μου τὰ ἔχε αὐτὰ κηρύξει, οὔτε ἡ συγκάτοικη με τοὺς θεοὺς τοῦ Κάτω κόσμου, ἡ Δίκη, αὐτοὺς τοὺς νόμους μεσ τοὺς ἀνθρώπους ὀρίσαν· καὶ μήτε πίστευα τόση δύναμη πὼς νὰ ἔχουν τὰ δικά σου κηρύγματα, ὥστ' ἐνῶ εἶσαι θνητός νὰ μπορεῖς τῶν θεῶν τοὺς νόμους τοὺς ἀγραφτοὺς κι ασάλευτοὺς νὰ βιάζεις·

		γιατί όχι σήμερα και χτες, μα αιώνια ζουν αυτοί, και κανείς δεν το γνωρίζει από τότε φανήκανε

Η αδικία, ως μείζον ζήτημα, αναδεικνύει το έργο ως πολιτική τραγωδία. Το καθολικό συγκρούεται με το ατομικό και δημιουργεί τη σχέση της Αντιγόνης και του Κρέοντα προς τον Θεό και την τραγική της συνέπεια. Ο Χέλντερλιν θεωρεί την Αντιγόνη και τον Κρέοντα δυο μορφές που λατρεύουν τις ίδιες επουράνιες δυνάμεις αλλά βιώνουν τις σχέσεις τους με αυτές αντίθετα. Η ηρωίδα βρίσκεται κοντά στον Θεό, όπως υποδηλώνει η κτητική αντωνυμία *Mein* (*Zeus*), εισάγοντας στην αληθινή φύση της Αντιγόνης. Ως πεμπτούσια του Αντίθεου, καθώς συμπεριφέρεται σα να βρίσκεται σε αντίθεση με τον Θεό, οδηγείται στην ύψιστη ευσέβεια.¹¹

Η εντολή των Todesgötter, των θεών του θανάτου, εννοώντας τη Δίκη, βρίσκεται hier im Haus, στο γήινο, στο οικογενειακό και στο δημόσιο. Πλησιάζοντας τα ελληνικά του Σοφοκλή, δίνει βαρύτητα στους άγραφους νόμους. Το λεκτικό της Αντιγόνης είναι κοντά στη λαϊκή γλώσσα, αφού επικαλείται υψηλές αξίες με επιπόλαιο τρόπο. Η έκφραση «Daß eins, das sterben muß»(ένας τυχών που πρέπει να πεθάνει), που υπονομεύει τη ρητορεία του Κρέοντα, είναι μπρεχτική.¹²

Στο τρίτο επεισόδιο,

KP. ἀμαρτάνω γὰρ τὰς ἐμὰς ἀρχὰς σέβων;

AI. οὐ γὰρ σέβεις, τιμάς γε τὰς θεῶν πατῶν.

(KPE. Δεν έχω δίκιο, όταν υπερασπίζω το αξίωμά μου;

AIM. Δεν το υπερασπίζεις,

όταν καταπατάς των θεών τους νόμους)

αντί για πατάς μεταφράζει: ... Δεν τιμάς το ιερό όνομα του Θεού; (*Haelst du nicht heilig Gottes Nahmen*). Στους στίχους αυτούς, στον κινητήριο μοχλό του δράματος, αποσαφηνίζονται οι συγκρούσεις. Η λεκτική μονομαχία πατέρα γιου οδηγεί γρήγορα στον όλεθρο, επικυρώνοντας την άποψη του Χέλντερλιν ότι ο ελληνικός λόγος είναι θανατηφόρος. Κατά μία άποψη, ο Αίμονας και η Αντιγόνη

¹¹ ΖΕΡΒΑ ΚΑΤΕΡΙΝΑ

¹² ΤΟΥΝΤΑ ΛΙΝΑ

αντιπροσωπεύουν την ανερχόμενη δημοκρατική και ανθρωπιστική μορφή πνεύματος (χριστιανοί μάρτυρες).¹³

Στον κομμό, το επιθανάτιο άσμα της Αντιγόνης,

*Τώρα κι εγώ τις αρχές μου προδίνω
ετούτα βλέποντας κι ούτε δύναμαι
τις πηγές των δακρύων να φράζω,
σα θωρώ την Αντιγόνη να πορεύεται
στων ανθρώπων το κοινό κοιμητήρι.*

*ΑΝ. Ω πολίτες της πατρικής μου χώρας,
ιδού πορεύομαι τη στράτα τη στερνή,
το φέγγος το στερνό του ήλιου βλέπω,
κι άλλη φορά ποτέ· ο Άδης,*

*ο ύπνος του παντός,
στον Χάρου ζωντανή
με πάει τ' ακρογιαλί.
Νυφούλα δε στολίστηκε
κι ούτε ποτέ νυφιάτικο τραγούδησαν
στη θύρα μου τραγούδι·
νύφη στον Χάρο δίπλα θα σταθώ.*

η ηρωίδα τραγουδά τον εαυτό της για τον εαυτό της, σα να παντρεύτηκε τον ποταμό Αχέροντα. Στον Χορό, που της συμπαραστέκεται, απαντά με χαριτωμένο χλευασμό, εκδηλώνοντας ηρωική ευαισθησία λίγο πριν από τη σύγκρουσή της με τους αθανάτους.¹⁴

Στο τέταρτο επεισόδιο, σε νέο θρήνο, η Αντιγόνη διαμαρτύρεται για την άδικη τιμωρία της:

Ο Grab! ο Brautbett! unterirdische Behausung, immerwach! Da werd' ich reisen Den Meinen zu (...) (...)	Τάφε μου, κρεβάτι νυφικό, σπίτι μου στη βαθιά τη γη κι αιώνιο κελί μου, έρχομαι να βρω τους δικούς μου νεκρούς που μέγα πλήθος η Περσεφόνη φίλεψε.

¹³ ΣΙΜΙΤΖΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

¹⁴ ΜΑΡΚΟΥ ΑΝΔΡΙΑΝΝΑ

(...) Doch komm' ich an, So nähr' ich das mit Hoffnungen gar sehr, Daß lieb ich kommen werde für den Vater, Auch dir lieb, meine Mutter! lieb auch dir, Du brüderliches Haupt! Denn als ihr starbt, Hab' ich genommen euch mit eigner Hand, Und ausgeschmückt, und über eurem Grabe Trankopfer euch gebracht	Στερνή κι εγώ και ρημαγμένη θα κατεβώ, προτού ξοδέψω της ζωής μου το μερίδιο. Η ελπίδα με τρέφει πως θα βρω κατεβαίνοντας του πατέρα την αγάπη, την αγάπη σου, μάνα, μάτια μου κι αδερφέ μου, την αγάπη σου. Εγώ νεκρούς με τα χεράκια μου σας έλουσα, σας στόλισα, πότισα μέλι, γάλα και νερό τον τάφο σας· και τώρα, Πολυνείκη, το νεκρό σου κορμάκι στολίζοντας ακριβά το πληρώνω. Εγώ σε τίμησα κι οι φρόνιμοι θα πούνε πόσο· τέτοιο φορτίο δε θα σήκωνα ποτέ μου εγώ κόντρα στην πόλη, αν ήμουν μάνα με παιδιά, κι αν σάπιζε νεκρός ο άντρας μου. Ποιος νόμος με κινεί να λέω τούτα;

Αποποιούμενη τον επαναστατικό της ρόλο, μοιρολογεί τον θάνατό της. Αναπλάθεται στη γερμανική γλώσσα ο ελληνικός κόσμος, όπως τον αντιλαμβανόταν ο ρομαντισμός, γεμάτος μυστήρια, πίστη στον Θεό, θανατολατρεία. Ο τραγικός ήρωας είναι το περιορισμένο άτομο, που επηρεάζεται από το απεριόριστο, τον Θεό. Η τραγική πράξη συνίσταται στο ότι το άτομο αναγκάζεται να τοποθετηθεί σε έναν άλλο κόσμο "in eine andere Welt gerückt". Η ηρωίδα επιβάλλεται στον θεό, κινούμενη στην υψηλότερη συνείδηση. Στην προσπάθεια να έρθει στον εαυτό της, αφήνει πίσω της τη συνείδηση και αυτό υποδηλώνεται με βλασφημία.¹⁵

Σεβόμενοι τον χρόνο σας, παραλείψαμε τον σχολιασμό χωρίων από τη σκηνή με τον μάντη Τειρεσία, το τελευταίο χορικό με την παρουσία του θεού Διονύσου, καθώς και την Έξοδο με τον θρήνο του Κρέοντα. Θέλουμε να πιστεύουμε πως έγινε κατανοητή η σχέση ανάμεσα στον Σοφοκλή και στον Χέλντερλιν, η σύνδεση ανάμεσα στην κλασική Ελλάδα και στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα, τα κοινά στοιχεία που ενώνουν τους δυο πολιτισμούς.

Σας ευχαριστούμε!¹⁶

¹⁵ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΛΙΑΝΟΥ

¹⁶ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

